

ज्यम्पा (ज्यम्स-प) गुम्बाको करह्यागमा उल्लेखित
तिथिमितिहरू: ब्ला (मुस्ताङ) राज्यको
ऐतिहासिक कालक्रम-स्क चर्चा

जगमान गुरुङ

ब्ला (मुस्ताङ) को इतिहास एवं सांस्कृतिक सम्पदाको अनुसन्धान गर्ने सिलसिलामा त्यस क्षेत्रमा अवस्थित गुम्बाहरूको अध्ययन गर्दा ब्ला (मुस्ताङ) राज्यको ऐतिहासिक काल-क्रम निर्धारण गर्नको लागि सट्टा बलियो र नयाँ श्रोत फेला परेको छ, त्यो श्रोत हो ज्यम्पा गुम्बा (दगोन्-प) जीणाङ्गार गर्दा लेखिएको करह्याग (दकर-रुग) १ ।

चराङ गुम्बाको मौल (मोल्-गुतम्) २ अनुसार लो मन्थाङ (ब्ला समोन्-थङ) को प्राकार परिवेष्टित वस्ति भित्र रहेको उक्त अग्लो तीन तले प्रसिद्ध ज्यम्पा गुम्बा (मैत्रेय विहार) मुस्ताङका प्रथम राजा अमपाल (अ-म-दण्) का छोरा अगोस साङ-पो (अ-पगोन्-वसुङ-पो) ले बनाएका हुन्। ज्यम्पा गुम्बाको करह्याग अनुसार अगोस साङ-पोका आठौँ पुस्ताका राजा समदुव पलवर (बसम्-गुब्-दपल-बर) ले भारतको शोभन र क्रीधी सम्बत्सर एवं चीनको पानी-स्त्री खरायो वर्ष (कु-मो-योस्-लो) मा यस गुम्बाको जीणाङ्गार गरेका थिए। समदुव पलवरले उक्त गुम्बा जीणाङ्गार गर्दा लेखिएको करह्याग अहिले मुस्ताङको ह्योस्वार, गाफुर्ग, गुरु गुम्बाका प्रमुख लामा श्री पद्म लामाको संग्रहमा छ ।

तिब्बती उमे (दुबु-मेद्) लिपिमा लेखिएको उक्त करह्यागका २२ पत्र छन्। पत्रको लम्बाई चौडाई १२"x२३" छ। करह्यागको आदि भागमा बुद्धका प्रार्थना र अन्त भागमा मंगल वचनहरू लेखिएका छन् भने मध्य भागमा चाहिँ ज्यम्पाको मूर्तिमा गसुङ-सु (धारणी) को रूपमा भारतका पवित्र तीर्थस्थलहरूको माटो, स्रोङ-चन गम्पो (स्रोङ-बचन्-सुम्-पो) आदि राजाहरूका अस्थि धातु, महासक्यपण्डित आनन्दध्वज (स-सक्य-पण्-केन्-कुन्-दगे-ग्यल्-मून्) आदि लामाहरूका चीवर र विभिन्न देवी देवताका धारणी मन्त्रहरू राखिएको कुरा लेखिएको छ। यी कुराहरूको आ-आफ्नै महत्व छन् तर अहिले यस लेखमा चर्चा गर्न खोजिएको कुरा चाहिँ उक्त करह्यागमा उल्लेख भएका विभिन्न तिथिमितिहरू मात्र हुन्।

काली गण्डकीको उद्गमस्थल परेर रहेको मुस्ताङ-भोटको उपल्लो भेकमा करीब ईस्वीको पन्ध्रौँ शताब्दीको पूर्वार्द्धदेखि सट्टा ऐतिहासिक राज्य खडा भएको देखिन्छ, जसको प्रचलित नाम ब्ला थियो। यस क्षेत्रको इतिहास र सांस्कृतिक सम्पदालाई लिएर ई. १९५० को दशक-देखि विदेशी विद्वानहरूले केही न केही अध्ययन गर्दै आएका छन्। यिनमध्ये प्रमुख चाहिँ टुचि (टुचि, १९५६), स्लेन्गोव (स्लेन्गोव, १९६१) र पिसेल (पिसेल, १९६८) हुन् तर ब्ला

(मुस्ताङ्) राज्यको सिलसिलावद्ध स्वं सिद्ध-गौ इतिहास लेख्न प्रयास गर्ने प्रथम व्यक्ति भने डेभिड पाउल ज्याकसन हुन् (ज्याकसन, १९७६)। यिनले आफू नौ बूली (मुस्ताङ्)को इतिहासको रचनाको मूल आधार बूली (मुस्ताङ्) प्रदेशमै रचित मौल्ल पाण्डुलिपिका विभिन्न संस्करणलाई वनाएका छन्। यसरी बूली (मुस्ताङ्) को इतिहासको निमित्त मौल्ल सर्वथा नौलो र ठोस ऐतिहासिक सामग्रीको रूपमा हाम्रो सामु देखा पर्न आएको छ। हुनत मौल्ललाई सर्वप्रथम पता लगाउने र यसको ऐतिहासिक महत्त्व छ भनेर बुझ्ने व्यक्ति पिसेल हुन् (पिसेल, उही) तर यसको पूर्णतम ऐतिहासिक सार भने ज्याकसनले नै निकालेका छन् (ज्याकसन, उही)।

ज्याकसनले बूली (मुस्ताङ्) राज्यको इतिहास अमपालका बाजे शेरब लामा (शेस्-रब-बल-म) (लगभग १३८० ई.) देखि अमपालका सौर्द्धि पुस्ताका राजा कुङ्गा नोर्दु (कुन्-द्गे-नोर-बु) (लगभग १८४० ई.) सम्मका मुस्ताङ्गी राजाहरूका राज्यकालको वर्णनद्वारा प्रस्तुत गरेका छन् तापनि उनले प्रस्तुत गरेका राज्यकालहरू धेरै जसो अनुमानित मात्र छन् किनकि मौल्लमा कुनै पनि राजाको बारेमा निश्चित तिथिमिति दिइएको छैन। मौल्लका आधारमा मुस्ताङ्गी राजाहरूको राज्यक्रम थाहा पाउन त सकिन्छ तर पक्का तिथिमिति भने विभिन्न श्रोत सामग्रीको तुलनाबाट मात्र अनुमान गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यसैले ज्याकसनले अन्य विविध प्रकाशित तिब्बती श्रोतलाई एकत्रित गरेर मात्र मुस्ताङ्गी मोटामोटी कालक्रम किटन सकेका हुन्।

अहिले आएर ज्यम्पा गुम्बाको करह्याग फैला परेकोले बूली (मुस्ताङ्) राज्यको कालक्रम बारे विचार गर्नको लागि एउटा ठोस आधारशिला तयार भएको छ। उक्त करह्यागमा समदुव पलवरले ज्यम्पा गुम्बा जीर्णोद्धार गरेको वर्ष (पानी-खरायो)लाई तिब्बत र बूली (मुस्ताङ्) का महत्त्वपूर्ण घटनाहरूको सापेक्षाबाट गणना गरिएको छ। अतः त्यसमा उल्लेखित तिथिमितिहरूको गणनाबाट तिब्बतका ऐतिहासिक घटनाहरूका तिथिमितिमा पुष्टि हुनुको साथै बूली (मुस्ताङ्) राज्यको इतिहासको एउटा निश्चित कालक्रम तयार हुन्छ जसको तालिका तल दिइएको छ -

१. अमपालको जन्म वर्ष _____ १३८७ ई.
२. अगोस साङ-पोको जन्म वर्ष _____ १४१६ ई.
३. अमपालले मुस्ताङ् राजदरवार वनाएको वर्ष _____ १४४० ई.
४. अगोस साङ-पोले ज्यम्पा गुम्बा वनाएको वर्ष _____ १४४७ ई.
५. टशि गोसले घमि गुम्बा वनाएको वर्ष _____ १५१२ ई.
६. समदुव पलवरले ज्यम्पा गुम्बा जीर्णोद्धार गरेको वर्ष १६६३ ई.
७. तद्दाली श्रोत अनुसार कागवेणीमा जुम्सार
मुस्ताङ्गी युद्ध स्वं सन्धि भएको वर्ष _____ १७२३ ई.

८. तेन्जिङ-वाङ-ग्यालले घमि दरवार र मणि खोर्ला
वनास्को वर्ष _____ १७३४ ई.
९. तेन्जिङ-वाङ-ग्यालले चराङ-दरवारको मणि
खोर्ला वनास्को वर्ष _____ १७३४ ई.

ज्यम्पा गुम्बाको उक्त करहूयागमा तिथिमितिको उल्लेख मस्को तिब्बती मागको नेपाली रूपान्तर तल प्रस्तुत गरिस्को छ, तिब्बती मूलको प्रतिलिपि उतार चाहिँ लेख्को पुकारमा दिइस्को छ।

(सुगत शाक्य राजा शुद्धोदनका अतुलनीय पुत्र। सामान्य (मानिस) जस्तरी अवतीर्ण मरर तीन हजार आठसय पचहत्तर (वर्ष) गएर। वज्रयानको पद्धतिलाई (बौद्ध धर्ममा) प्रमुख स्थात्र दिलाउने, असाधारण कालवक्र स-स्वय-प सम्प्रदायमा समुद्भूत मस्को दुइ हजार छ सय उनानव्वे (वर्ष) गएर। पौतलका मालिक, पद्मवान, राजाको अधिकार राम्ररी उपभोग गर्ने धर्मराज, ग्रीड-बचन्-सगम्-पो अवतीर्ण मरर एक हजार सतवालीस; भट्टारक मन्जुषीका पूर्णावितार राजा छि-ग्रीड-ल्देहु-बचन् जन्मेर नउसय चाँतीस; त्रि-कालबुद्ध, समस्त भाव, जम्बुद्वीपमा व्रतको आगमन भूमि पूर्णतः पार गरीका। उद्दियानका महान् आचार्य, दोश्रा बुद्ध, पद्मसम्भवा भोटमा पुगेर नउसय पन्ध्र। गुह्यकाधिपति (बज्रपाणि) को पूर्णावितार अ-म-दपल्-बसद्-पो-ग्यल-मूकुन् जन्मेर दुइसय क्कहत्तर। महा-धर्मराज अ-म-गोन्-बसद्-पो जन्मेर दुइसय चवालीस; समोन्-थङ-राजदरवार बनाएर दुइसय तेइस। श्री महामैत्रेयको यी विहार बनाएर दुइसय सौट्ट (वर्ष) गएर। आर्यभूमि भारतको शोभन र क्रोधी सम्वत्सर र चीनको पानी र स्त्री खरायो वर्षमा; धर्मराज अ-म-गोन्-बसद्-पोवाट क्रमैसंग आस्को आठौं पुस्ता धारण गर्ने, बुद्धि र पुण्यको अम्युदय मस्का नरेश्वर अ-हम्-बसम्-गुब्-दपल्-बर। अ-म-होग्-वसतन्-पहि (दाँ-जै-बचेस्-म-दपल्-जिन्-दवद्-मो) पिता माताबाट। सामान्यतः भगवत् (बुद्ध) धर्म रत्न फललाई फेलाउनको लागि र। विशेषगरी हिमालय पर्वतवाट श्रीसम्पन्न मस्को स्थानको रमणोय। चार नदी रत्न मुहान सहित अनेकले अलंकारको दोश्रा बुद्ध पद्माकर। उत्तम अनुवाद रिन्-हेन्-बसद्-पो। महान् यौगेश्वर मि-ल-रसु-प भगवान् (बुद्ध) ले अनेक सूत्रान्तवाट उपदेश गरिस्का। दाँ-जै-हद्-कुन्-दग्-बसद्-पो आदि सुजनहरूको चरण कमलवाट अम्युदय मस्को यस दिशामा (यहाँ) प्राणीहरूको पुण्यको लागि संघको विहार लामो समय सम्म रहन्छ भने त्यसको लागि विचार गर्नुपर्छ (भनेर)। विशेषगरी पिता प्रभु धर्मराज वावु आमा (दीर्घ) आयु शासन र। भक्तहरू यी सबैको कल्याण स्थापित गर्नको लागि। श्री महान् मैत्रेयको विहार मूलेवाट संरक्षण गर्ने विचार गरेर। पिता प्रभु धर्मराजबाट वचन दिनु भयो।)

यसरो यस करह्यागमा ज्यम्पा गुम्बाको जीणाद्धारको मितिलाई तिब्बत र मुस्ताङका अनेकन् महत्वपूर्ण घटनाको सापेक्षमा गणना गरिस्को छ। अतः ती घटनाका तिथिमितिहरू निश्चयसाथ किटनका लागि खम्बन्दा पहिले ज्यम्पा गुम्बाको जीणाद्धार भएको उक्त पानी-खरायो वर्ष ईस्वी संवत्मा कहिले पर्दछ भनेर ठम्याउन नितान्त आवश्यक छ।

तिब्बती वर्ष गणना परम्परामा वर्षलाई संख्यामा नलेखी वर्षलाई बुझाउने कुनै निश्चित नाम भएकोले त्यस्तो वर्षको नाम मात्र लेखिने हुँदा त्यसलाई ईस्वी अथवा अरू संवत्-मा परिवर्तनगर्दा धेरै विचार पुऱ्याउनु पर्ने हुन्छ। तिब्बती ज्योतिष शास्त्रमा मुसा, गोरू, बाघ, खरायो, गरुड, सर्प, घोडा, मेहा, बाँदर, चरा, कुरुर, सुँगुर (विय-ब, गुलङ्, सुतगु, योसु, बुगु, सुबुल, तं, लुगु, सुप्रे, व्य, खिय, फगु) यी बाह्रवटा पशुपंजागे र आगो, माटो, फलाम, पानी, काठ (मे, स, लुचगुस, हु, शिङ्) यी पाँचवटा तत्व (खम्सु) को समन्वयबाट वर्ष (लो) को नामकरण गरिस्को हुन्छ। वर्षको शुरू माघ शुक्ल प्रतिपदाको दिनबाट हुन्छ। महिना अभावस्यान्त हुन्छ अर्थात् शुक्ल पदाको प्रतिपदा तिथिलाई १ गते, पूर्णिमा तिथिलाई १५ गते, कृष्ण पदाको प्रतिपदा तिथिलाई १६ गते र अंसीलाई ३० गते मानिन्छ।

प्रत्येक वर्ष नयाँ वर्ष (लो-गसर) को दिन एक एकवटा लो फेरिन्छ र बाह्र वर्ष पुगे-पछि सट्टा वर्ष चक्र (लो-खोर) फेरिन्छ। पाँच पटक सम्म उक्त बाह्र वर्ष चक्र फेरिए पछि ६० वर्ष पुग्दछ। साठौं वर्षको यस चक्रलाई रब्-व्युङ् (सं.प्रभव) भनिन्छ। काल-चक्रको तिब्बती भाषामा अनुवाद भएपछि १०२७ ई. देखि तिब्बतमा बृहस्पति चक्रको ६० सम्बत्सरको नयाँ क्रम जारो भएको हो (सांस्कृत्यायन, १९७६, पृ. ३७) त्यसैले १०२७ ई. देखि शुरू भएको साठौं वर्ष चक्रलाई पहिलो रब्-व्युङ् मानिन्छ। हाल चालू रहेको रब्-व्युङ् चाहिँ १९२७ ई. देखि शुरू भएको सोठ्रौं रब्-व्युङ् हो।

१९८६ ई. भन्दा २३ वर्ष अघि १९६३ ई. मा पानी-खरायो वर्ष परेको थियो। अतः पानी-खरायो वर्षमानै ज्यम्पा गुम्बाको जीणाद्धार भएकोले ज्यम्पा गुम्बाको जीणाद्धार भएको उक्त पानी-खरायो वर्ष १९६३ ई. भन्दा कति रब्-व्युङ् अगाडि परेको पानी-खरायो वर्ष हो त्यसको निर्धारण यहाँ गर्न परेको छ। ६० वर्ष रब्-व्युङ् चक्र अनुसार १९६३ ई. भन्दा अगाडि क्रमशः ई. १९०३, १८४३, १७८३, १७२३, १६६३ र १६०३ मा पानी-खरायो वर्ष पर्दछन्। १६०३ ई. भन्दा ६० वर्ष परको पानी-खरायो वर्ष र १७२३ ई. भन्दा ६० वर्ष परको पानी-खरायो वर्ष समहुव पल्लवको समयसंग अरू प्रमाणावाट हेर्दा पनि मिल्न आउ-दैन। त्यसकारण १७२३ ई., १६६३ ई. र १६०३ ई. मा पर्ने यी तीनवटा पानी-खरायो वर्ष मध्ये ज्यम्पा गुम्बाको जीणाद्धार भएको पानी-खरायो वर्ष कुन चाहिँ हो भनेर ठम्याउन यी तीनवटा वर्षबाट गणना गरेर वास्तविकतासंग भिडाउन आवश्यक भएकोले यी तीनवटा वर्ष-बाट गणना गर्दा आएका तिब्बत र बूतो राज्य सम्बन्धी प्रमुख घटनाहरूको तिथिमितिको तुलनात्मक तालिका तल प्रस्तुत गरिस्को छ^३ ।

	१६०३ ई.वाट गणनागर्दा आस्को कालक्रम	१६६३ ई.वाट गणनागर्दा आस्को कालक्रम	१७२३ ई.वाट गणनागर्दा आस्को कालक्रम
१. ग्रीड-वन गम्पाको जन्म वर्ष	१६०३ -१०४७ ५५६ ई.	१६६३ -१०४७ ६१६ ई.	१७२३ -१०४७ ६७६ ई.
२. ठिरोड-देवनको जन्म वर्ष	१६०३ -६३४ ६६६ ई.	१६६३ -६३४ ७२६ ई.	१७२३ -६३४ ७८६ ई.
३. पद्मसम्भव तिब्बत पुगेको वर्ष	१६०३ -६१५ ६८८ ई.	१६६३ -६१५ ७४८ ई.	१७२३ -६१५ ८०८ ई.
४. अमपालको जन्म वर्ष	१६०३ -२७६ १३२७ ई.	१६६३ -२७६ १३८७ ई.	१७२३ -२७६ १४४७ ई.
५. अगोसुन साङ-पोको जन्म वर्ष	१६०३ -२४४ १३५६ ई.	१६६३ -२४४ १४१६ ई.	१७२३ -२४४ १४७६ ई.
६. मुस्ताङ-राजदरबार बनास्को वर्ष	१६०३ -२२३ १३८० ई.	१६६३ -२२३ १४४० ई.	१७२३ -२२३ १५०० ई.
७. ज्यम्पा गुम्बा बनास्को वर्ष	१६०३ -२१६ १३८७ ई.	१६६३ -२१६ १४४७ ई.	१७२३ -२१६ १५०७ ई.

अब यो तीन भिन्ना भिन्ना तिथिमितिलाई ग्रीड-वन गम्पा स्वं ठिरोड-देवनको जन्म वर्ष र पद्मसम्भव तिब्बत पुगेको वर्ष संग भिडार हेरौं।^४

२२० सि. एन. ए. एस. जर्नल, मौलम १३, नं. २ (अप्रिल १९८६)

ग्रीड-चन गम्पो (ग्रीड-बचन्-सगम्-पो) को जन्म वर्ष

तिब्बतका राजा ग्रीड-चन गम्पोको जन्म वर्ष र राज्यकाललाई लिएर विद्वान्हरूले विभिन्न तिथिमितिहरू प्रस्तुत गरेका छन्, जुन निम्न प्रकारको छ -

१. जुसेप टुचिका अनुसार (टुचि, १९७३, पृ. २०८)	जन्म ६२० ई.
मृत्यु ६४९ ई.
२. डि. स्ल. स्नेलग्रोव र स्व. ई. रिचार्डसनका अनुसार (स्नेलग्रोव र रिचार्डसन, १९६८, पृ. २७५)	जन्म - लगभग ६०९ ई.
मृत्यु ६४९ ई.
३. राहुल सांकृत्यायनका अनुसार ^६ (सांकृत्यायन, त्यही, पृ. ५, ६)	जन्म ६१७ ई.
मृत्यु ६८८ ई.
४. शरतचन्द्र दासका अनुसार (दास, १९७०, पृ. ३२)	जन्म ६००-६१७ ई.

तिब्बती पात्रोमा ई. १९८६ मन्दा १३५६ वर्ष अघि माटो-गोरू वर्षमा ग्रीड-चन गम्पो जन्मेको उल्लेख छ (बोड-लुजोङ्ग्स, १९८६, पृ. २)। यसलाई रब्-व्युङ्ग अनुसार गणना गर्दा ६२९ ई. मा माटो-गोरू वर्ष पर्न आउँछ, जस्तै -

सन् १९८६ आगो-वाघ वर्ष हो। आगो-वाघ वर्ष मन्दा ३७ वर्ष अघि १९४९ ई. मा माटो-गोरू वर्ष परेको थियो। त्यसकारण ग्रीड-चन गम्पोको जन्म १९४९ ई. मन्दा २२ रब्-व्युङ्ग अघि भएको मानेर गणना गर्दा २२ रब्-व्युङ्गको १३२० वर्ष हुने हुनाले १९४९ ई. मा त्यो १३२० वर्ष घटाउँदा ६२९ वाकी रहन्छ। यसरी ६२९ ई. मा माटो-गोरू वर्ष परेकोले त्यही साल ग्रीड-चन गम्पो जन्मेको देखिन्छ।^५

ठिरोङ देचन (त्रि-ग्रीड-लुदे-बचन्) को जन्म वर्ष

ठिरोङ देचनको जन्म तिथि बारे पनि विभिन्न मत पाइन्छ, जस्तै -

१. जुसेप टुचिका अनुसार (टुचि, त्यही, पृ. २०८)	७५५ ई. - ७९७ ई. (?)
२. डि. स्ल. स्नेलग्रोव र स्व. ई. रिचार्डसनका अनुसार (स्नेलग्रोव र रिचार्डसन, त्यही, पृ. २७५)	७४२ ई.
३. राहुल सांकृत्यायनका अनुसार ^७ (सांकृत्यायन, त्यही, पृ. १०) - राज्यकाल ८०२-८४५ ई.	जन्म ७९० ई.
४. स्ल. ए. वाडेलका अनुसार (वाडेल, १९७४, पृ. ५७५)	७२८ ई.
५. शरतचन्द्र दासका अनुसार (दास, त्यही, पृ. ३८)	७३० ई.

तिब्बती पात्रोमा ठिरोङ देचनलाई १६८६ ई. मन्दा १२५५ वर्ष अघि फलाम-घोडा वर्षमा जन्मेको भनिएको छ (बौद्ध-लजोङ्ग, त्यही, पृ. २) । रब्-व्युङ्ग अनुसार गणना गर्दा ७३० ई.मा फलाम-घोडा वर्ष पर्दछ, जस्तै -

१६८६ ई. मन्दा ५६ वर्ष अघि १६३० ई. मा फलाम-घोडा वर्ष परेको थियो । त्यसकारण ठिरोङ देचनलाई १६३० ई. मन्दा २० रब्-व्युङ्ग अघि जन्मेको मानेर गणना गर्दा २० रब्-व्युङ्गको १२०० वर्ष हुने भएकाले १६३० ई. मा १२०० वर्ष घटाउँदा ७३० वांकी रहन्छ । यसरी ७३० ई. मा फलाम-घोडा वर्ष पर्ने भएकाले त्यही साल ठिरोङ देचन जन्मेको देखिन्छ ।

पद्मसम्भव तिब्बत पुगेको वर्ष

१. डि.एल. स्नेलग्रोव र स्व.इ. रिचार्डसनका अनुसार^८ - लगभग ७७६ ई.
(स्नेलग्रोव र रिचार्डसन, त्यही, पृ. २७५)
२. एल.ए. वाडेलका अनुसार ७४७ ई.
(वाडेल, त्यही, पृ. ५७५)

तिब्बती पात्रो अनुसार १६८६ ई. मन्दा १२३६ वर्ष अघि माटो-गोरू वर्षमा पद्मसम्भव तिब्बत पुगेको देखिन्छ (बौद्ध-लजोङ्ग, त्यही, पृ. २) । रब्-व्युङ्ग अनुसार गणना गर्दा ७४६ ई. मा माटो-गोरू वर्ष पर्दछ, जस्तै -

१६८६ ई. मन्दा ३७ वर्ष अघि १६४९ ई. मा माटो-गोरू वर्ष परेको थियो । त्यसकारण १६४९ ई. मन्दा २० रब्-व्युङ्ग अघि पद्मसम्भव तिब्बत पुगेको मानेर गणना गर्दा २० रब्-व्युङ्गको १२०० वर्ष हुने भएकाले १६४९ ई. मा १२०० वर्ष घटाउँदा ७४६ वांकी रहन्छ । यसरी ७४६ ई. मा माटो-गोरू वर्ष पर्ने भएकाले त्यही साल पद्मसम्भव तिब्बत पुगेको देखिन्छ ।

जुसेप टुचि, डि.एल. स्नेलग्रोव र स्व.इ. रिचार्डसनले प्रोङ्चन गम्पोको मृत्यु वर्ष वाहेक अरु तिथिमितिहरू के को आधारमा प्रस्तुत गरे त्यसको केही उल्लेख गरेको देखिएको छैन तर एल.ए. वाडेल, शरतचन्द्र दास र राहुल सांकृत्यनले भने आफ्नो गणनामा तिब्बती ज्योतिष परम्परालाई आधार मानेको देखिन्छ ।

यी विद्वानहरूले प्रस्तुत गरेका र तिब्बती पात्रो अनुसार गणना गर्दा आएका तिब्बतका ऐतिहासिक घटनाका तिथिमितिहरूसँग १७२३ ई., १६६३ ई. र १६०३ ई. मा पर्ने पानी-खरायो वर्षलाई समझ्न पल्लवले ज्यम्पा गुम्वा जोषाद्वारा गरेको पानी-खरायो वर्ष मानेर गणना

गर्दा आस्को उपरोक्त तान थरो तिथिमितिहरू मध्ये कुन चाहिं नजिक पर्दो रहेक भनेर भिडा-
उंदा १९०३ ई. वाट गणना गर्दा आस्का तिथिमितिहरू ती तिथिमितिहरू भन्दा ६० वर्ष
पर जान्छन्। यसैगरी १७२३ ई. वाट गणना गर्दा आस्का तिथिमितिहरू ६० वर्ष वर आउं-
छन् तर १९६३ ई. वाट गणना गर्दा आस्का तिथिमितिहरू भने उपरोक्त विद्वानहरूले प्रस्तुत
गरेका र तिब्बती पात्रो अनुसार गणना गर्दा आस्का तिथिमितिहरूसँग मिल्दछन्। अतः
१९६३ ई. मा पर्ने पानी-खरायो वर्षलाई ज्यम्पा गुम्वाको करक्यागमा उल्लेखित पानी-खरायो
वर्ष मान्दा वढी विश्वासनीय र यथार्थसँग मेल खाने देखिन्छ, जसको तुलनात्मक तालिका तल
प्रस्तुत गरिस्को छ

	वाडेल	दास	सांकृत्यायन	तिब्बती पात्रो	१९६३ ई. वाट गणना गर्दा आस्को तिथि
स्रोत-चन गम्पोको जन्म वर्ष	--	६१७ ई.	६१७ ई.	६२९ ई. ^९	६१६ ई.
ठिरोठ-देचनको जन्म वर्ष	७२८ ई.	७३० ई. ^{१०}	७३० ई.	७३० ई.	७२९ ई.
पदासम्भव तिब्बत पुगेको वर्ष--	७४७ ई.	---	---	७४९ ई.	७४८ ई.

अब ज्यम्पा गुम्वाको करक्यागमा उल्लेखित पानी-खरायो वर्षलाई ई. १९६३, १७२३ र
१९०३ ई. मा पर्ने पानी-खरायो वर्ष मानेर हेर्दा डेमिड पाउल ज्याक्सनले तयार पारेको
मुस्ताङी राजाहरूको राज्यकालको तिथिमितिसँग कुन मिति सब भन्दा नजिक र मिल्दो जुल्दो
हुन आउंदो रहेछ, त्यसको विचार गरौं !

	ज्याक्सन	१९६३ ई.	१७२३ ई.	१९०३ ई.
अमपाल	राज्य १४२५ ई.	जन्म १३८७ ई. ^{११}	जन्म १४४७ ई.	जन्म १३२७ ई.
अगोस साङ्पो	राज्य १४५० ई.	जन्म १४१९ ई.	जन्म १४७९ ई.	जन्म १३५९ ई.
टशि गोस	मृत्यु १४७९ ई. ^{१२}	मृत्यु १५१२ ई.	मृत्यु १५७२ ई.	मृत्यु १४५२ ई.
समदुव पलवर	राज्य १६८० ई.	राज्य १६६३ ई.	राज्य १७२३ ई.	राज्य १६०३ ई.

यसरी ज्याकसनले तयार पारेको मुस्ताङ्गी राजाहरूको राज्यकालसंग पनि १६६३ ई. कै गणना विन्दु विश्वासनीय देखिन आउँछ ।

मुस्ताङ्ग राज्यसंग डोरकेन कुङ्गा साङ्पो (डोर-केन-कुन्-दगे-ब्सङ्-पो) को घनिष्ठ सम्बन्ध भएकोले यस परिप्रेक्ष्यमा ज्यम्पा गुम्बाको करहुयागमा उल्लेखित तिथिमिति-हरूको तादात्म्य उनको समयसंग पनि हुन नितान्त आवश्यक छ । विद्वानहरूले डोरकेन कुङ्गा साङ्पोको समय यस प्रकार मानेका छन् -

१. डि.सल. स्नेलग्रोव र स्व.इ. रिचार्डसनका अनुसार — १३८२-१४४४ ई.
(स्नेलग्रोव र रिचार्डसन, उही, पृ. १७८) ।
२. जुसेप टुचिका अनुसार - डोर गुम्बाको निर्माण वर्ष - १४२८ ई.
(टुचि, उही, पृ. १८३) ।

मिसेल पिसेलले डोरकेन कुङ्गा साङ्पोको मुस्ताङ्ग प्रमण सम्बन्धी तिथिहरू निम्न अनुसार दिएका छन् (पिसेल, उही, पृ. २२८) र डेमिड पाउल ज्याकसनले पनि त्यही तिथि-लाइन सकारेका छन् (ज्याकसन, उही, पृ. १०८, २६७)^{१३} -

- पहिलो प्रमण - १४२७ ई.
दोश्रो प्रमण - १४३६ ई.
अन्तिम प्रमण - १४४७ ई.

जुसेप टुचिले आगो-खरायो वर्ष (१४४७ ई.) मा अगोस साङ्पोले डोरकेन कुङ्गा साङ्पोलाई मुस्ताङ्ग निम्त्याएको उल्लेख गरेका छन् (टुचि, १६५६, पृ.१६)। मुस्ताङ्गको ज्यम्पा गुम्बा अगोस साङ्पोले बनाएका हुन् भन्ने कुरा माथिनै उल्लेख भइसकेको छ। यस गुम्बाको प्रतिष्ठा डोरकेन कुङ्गा साङ्पोले गरेको विश्वास गरिन्छ। ज्यम्पा गुम्बाको भित्तामा लेखिएको करहुयागबाट पनि यो कुरा सिद्ध हुन्छ। १६६३ ई. मा पर्ने पानी-खरायो वर्षलाई समहुव पलवारले ज्यम्पा गुम्बा जीर्णोद्धार गरेको पानी-खरायो वर्ष मानेर गणना गर्दा आएको तिथि अनुसार १४४७ ई. मा ज्यम्पा गुम्बा बनेको देखिन्छ। यसरी डोरकेन कुङ्गा साङ्पोको मुस्ताङ्ग आगमन वर्ष र ज्यम्पा गुम्बाको निर्माण वर्ष सट्टै परेकोले सायद उनी ज्यम्पा गुम्बाको प्रतिष्ठा गर्ने मुस्ताङ्ग आएका थिए भन्ने देखिन्छ। यसरी डोरकेन कुङ्गा साङ्पोको समय र उनको मुस्ताङ्ग आगमन तिथिहरूसंग पनि १६६३ ई. को गणनाबाट आएका तिथिमितिहरूको राम्रो मिलान भएको देखिन्छ ।

यसरी यी कुराहरूका आधारमा १६६३ ई. मा पर्ने पानी-खरायो वर्षलाई समहुव पल-वारले ज्यम्पा गुम्बा जीर्णोद्धार गरेको पानी-खरायो वर्ष मान्दा तिब्बतका महत्वपूर्ण

ऐतिहासिक घटनाहरू जस्तै, ग्रीड-वन गम्पो खं ठिरोड-देवनको जन्म वर्ष र पद्मसम्भव तिब्बत पुगेको वर्ष; मुस्ताङ्गी राजाहरूको राज्य वर्ष र डोर्जेन कुङ्गा साङ्पोको समय खं उनको मुस्ताङ्ग आगमन तिथिहरूसँग यसले राम्रो दातात्म्य स्थापना गर्दछ। जुम्लाका कल्याल राजा वीरभद्र शाहले समदुव पलवरलाई गरिदिएको शाके १५८८ (१६६६ ई.) जेष्ठ २६ गतेको तामापत्रबाट पनि समदुव पलवरको समय १६६३, १६६६ ई. ताका हो भन्ने प्रष्ट हुन्छ (वज्राचार्य र श्रेष्ठ, २०३२, ऐतिहासिक सामाग्री, पृ. २२)।

मुस्ताङ्गको इतिहासको मरपदौ तिथिमिति निर्धारण गर्ने सिलसिलामा ईस्वीको अठारौं शताब्दीको पूर्वार्द्धमा कागवेणीमा भएको मुस्ताङ्ग र जुम्ला बीचको युद्धको पनि चर्चा गर्ने प्रासाङ्गिक हुन आउछ। मुस्ताङ्गको इतिहासको तिथिमिति निर्धारण गर्नलाई कागवेणीको यस युद्ध बारे यसरी गहिरिएर विचार गरिरहन ता नपर्ने हो तापनि कागवेणीको युद्ध पछि जुम्ला र मुस्ताङ्गले गरेको सन्धिमा समदुव पलवरको नाम परेकोले (फ्राँके, १९७२, पृ. २३०) त्यो युद्ध समदुव पलवरको पालामा ता भएको होइन भन्ने प्रम निवारण गर्नका लागि कागवेणी युद्धको प्रसङ्ग यहाँ सविस्तार उठाउन परेको हो ।

लद्दाख्खा राजा देवयोङ्ग नमग्याल (बुदे-सुक्योङ्ग-नीम्-ग्यल्) को विवरणमा कागवेणीको उक्त युद्ध बारे यसरी लेखिएको छ (फ्राँके, उही पृ. २३०)-

“पानी-खरायो वर्षमा लद्दाखी राजकुमारी नौरजिन वाङ्गमो (नौर-जिन्-द्वङ्ग-मो) र मुस्ताङ्गका राजा^{१४} लद्दाख्खाट मुस्ताङ्ग गस्को बेलामा कुलठिम दोर्जे (कुल्-त्रिम्स-दोर्जे) उनीहरूका साथमा गस्का थिए। त्यसबेला मुस्ताङ्गी राजाको सउटा अशुम कामबाट जुम्लीहरू रिसास्काते स्वयं मुस्ताङ्गी राजा, रानी नौरजिन वाङ्गमो र ४० जना भारदारहरू कागवेणीमा मोन (खस) हल्लो^{१५} बन्धनमा परे।

यसरी बूलो (मुस्ताङ्ग) मा खसको डरबाट दुःख व्याप्त भएको बेलामा कुलठिम दोर्जे तल्लो ढो (ब्रो) गएर देक्किड-बहादुरसँग राम्ररी सम्बन्ध राखी १०० जवान घोडचढी मंगोल र ७० जवान लद्दाखीलाई मुस्ताङ्गको सहायताको लागि जम्मा पारे। कागवेणीको किल्लामा युद्ध हुँदा किल्ला भित्रबाट खसका बलिया सैनिकहरू किल्ला बाहिर आएर नजिकैबाट पैल्दै ल्याएकोले खसको सउटा नाइकेलाई कुल ठिम दोर्जेले बाण हानेर मारे। त्यसपछि घाइते मरर धेरै खसहरू मरे।.....गू (पर्वत)^{१६} का राजाकहाँ दूत पुग्दा पर्वतबाट एक हजार पर्वते खसहरू आएर कागवेणीको किल्लालाई बलियोसँग घेरा हालेर राखे। अठार दिनसम्म रातीदिन लडेपछि जुम्लाका खस राजा कागवेणीको किल्लाबाट तल ओर्लेर मुस्ताङ्गी राजा, रानी नौरजिन वाङ्गमो र ४० जना भारदारहरूलाई बन्धन मुक्त गर्न मन्जूर गरे, अनि मुस्ताङ्गी राजा, रानी नौरजिन वाङ्गमो र चालोस जना भारदारहरूलाई मुस्ताङ्गी पद्मले आफ्नो कब्जामा लिए। त्यसपछि जुम्ली र मुस्ताङ्गीहरूको सभा भयो। अधि वि (वीरभद्र

शाह) को कौरा र समदुव पलवरको पालामा बसालिस्को थितिमा रहनु पर्ने भनेर परस्पर दुवै पक्षले दृढ शपथ लेखेर कागवैणी किल्लाको कालो ढुंगाले बनेको महाकालको मूर्ति र राजा स्वयंका फलामका मालाहरू साङ्गी राखेर सन्धि भयो।”

लद्दाखी विवरणमा उल्लेखित यस पानी-खरायो वर्षालाई ए.स्व, फ्राँकेले १७२३ ई. मानेका छन् (फ्राँके, त्यही, पृ.२३३)। रब्-व्युङ् अनुसार गणना गर्दा पनि १७२३ ई.मा पानी-खरायो वर्षा पर्दछ।

कागवैणीमा भस्को जुम्ला र मुस्ताङको युद्धको विषयमा पर्वतका केही ऐतिहासिक सामग्रीहरूले पनि प्रकाश पारेका छन्। ती सामग्रीहरू हुन् मलैवम मल्लले प्रेमनिधि मन्तलाई लेख्न लास्को मल्लादर्श नामक पुस्तक।

मल्लादर्श नामक पुस्तकमा जुम्लाका राजाले कागवैणीमा धेरामा पारेका मुस्ताङ्गी राजालाई मलैवम मल्लले कैदवाट छुटाइदिएको वर्णन छ (योगी, २०२२, पृ. ५४५)। यस वर्णनमा मुस्ताङ्गी राजाको नाम र उक्त घटना घटेको तिथिमिति उल्लेख छैन तापनि माथि उल्लेखित लद्दाखी विवरणको आधारमा कागवैणीमा जुम्लाको कैदमा परेका मुस्ताङ्गी राजा फुन्-ङोग्स-भुग-ग्यन्-नोर-बु हुन् र यी घटना १७२३ ई. मा घटेको हो भन्ने देखिन्छ।

यसका अतिरिक्त मलैवम मल्लको एउटा तामापत्रमा उनले थाक ठिनीबाट जुम्लाको प्रभुत्व हटाउन गरेको षाङ्गुप्यको उल्लेख छ। जुम्लाले थाक ठिनीमा दुःख दियो भनेर मलैवम मल्लले थलाहारि जैशीलाई डोटी पठाएर उससित सन्धि सम्पन्न गरी डोटीलाई जुम्लाको विरुद्धमा युद्ध गर्न लास्का थिए। सरदार लाल शाह सहित ५०० जुम्लीलाई काटेर ठिनीबाट जुम्लाको प्रभुत्व हटाउनमा थलाहारि जैशीको भूमिका थियो। त्यसैले उक्त कार्यको रिफ वापत सन्तानैलाई समेत सबै कर माफ गरेर मलैवम मल्लले शाके १६४१ माघ शुदि ७ रोज ६ मा थला-हारि जैशीलाई तामापत्र गरिदिएका थिए (श्रेष्ठ, १९७७ पृ. ७६-७७)।

मल्लादर्शको उपरोक्त वर्णन र यस तामापत्रमा उल्लेखित घटना बीच के सम्बन्ध छ भनेर शोध खोज गर्न वांकोने छ तापनि यसबाट १७१६ ई., १७२३ ई. ताका पर्वतका राजा मलैवम मल्ल डोटी र मुस्ताङलाई हात लिएर थाक ठिनो र कागवैणी भेकबाट जुम्लाको प्रभुत्व हटाउन दत्तचित्त थिए भन्ने देखिन्छ।

कागवैणीको युद्ध पछि भस्को जुम्ला र मुस्ताङको सन्धिमा मुस्ताङका राजा समदुव पलवरको नाम अवश्य आस्को छ तर अघि वि (वीरभद्र) को कौरा र समदुव पलवरको पालामा बसालिस्को थितिमा जुम्ला र मुस्ताङ दुवै पक्षले रहनुपर्ने भन्ने अर्थमा मात्र उनको नाम उक्त सन्धिमा उल्लेख भस्को देखिन्छ। माथि प्रस्तुत लद्दाखी विवरणको सारांश बाटनै यो कुरा अवगत भइसकेको छ तापनि यसलाई अफ राम्ररी स्पष्ट पार्न लद्दाखी विवरण मा समदुव पल-वरको नाम परेको तिब्बती भाग र विद्वानहरूले गरेको त्यसको अनुवाद तल प्रस्तुत गरिस्को छ-

(तिब्बती भाग)

འབྲུག་ཡུལ་གྱི་ལྷན་པོ་དང་ཨ་མི་མོ་ལོ་གྱི་ལྷན་པོ་འབྲུག་ཡུལ་གྱི་ལྷན་པོ་འབྲུག་ཡུལ་གྱི་ལྷན་པོ་

ए.स्व. फ्रांकेले यसको अनुवाद यसरी गरेका छन् (फ्रांके, त्यही, पृ. २३४) -

A meeting with the Mons was arranged, and an oath was written, saying that both sides were to live according to the rules (laid down) at the time of the son of Bhi- (Khra) and Bsam-grub-dpal-hbar. The stone image of the Mgon-po of skag-rdson, (called) Nag-las-grub-pa (made of black stone), and the kings' own rosaries of iron were both put forward as witness; and, the agreement having been concluded, they came to offer service (to us).

डेविड पाउल ज्याकसनले यही कुरालाई यसरी लेखेका छन् (ज्याकसन, १९७८, पृ. २२२) -

Furthermore, both sides promised to abide by the terms of nonhostility laid-down in the time of the Lo king Bsam-grub-dpal- 'bar and a past ruler of Jumla. An oath to this effect was taken in the Kag fort before the Protectors image made of black stone and on the Jumla king's own iron rosary.

यसरी लद्दाखी श्रोत अनुसार १७२३ ई. मा कागवेणीमा भस्को जुम्ला र मुस्ताङको सन्धिमा समदुव पलवारको उल्लेख सटा पूर्ववर्ती राजाको रूपमा मात्र आएको र उनको समय खं रोहवारमा उक्त युद्ध र सन्धि भस्को होइन मन्ने कुरा हर्लड गिस्को छ।

वास्तवमा लद्दाखी विवरणमा पानी-खरायो वर्षमा कागवेणीको युद्ध र सन्धि भस्को जुन उल्लेख छ, त्यो पानी-खरायो वर्ष चाहिँ समदुव पलवारले ज्यम्पा गुम्बा जीणाद्धार गरेको ठोक ६० वर्ष पहिँ आएको पानी-खरायो वर्ष हो। यसकारण यो दुइ घटनाको बीच ६० वर्षको अन्तर छ र समदुव पलवारले ज्यम्पा गुम्बा जीणाद्धार गरेको पानी-खरायो वर्ष १६६३ ई. मा र लद्दाखी श्रोत अनुसार कागवेणीको युद्ध र सन्धिभस्को पानी-खरायो वर्ष १७२३ ई. मा पर्दछ। यस ठहरले भोट, नेपाल र लद्दाखी इतिहासको प्रचलित कालक्रमलाई खलबल्याउँदैन। यसका विपरीत यसले मुस्ताङको इतिहासमा सटा अधिकारिक समय विन्दु किटन ठूलो मद्दत गर्दछ।

अब हामी यस ठहरलाई मुस्ताङ दरबारमा रहेको अष्टसहस्रिकाप्रज्ञापारमितामा उल्लेखित नेपालका पण्डित (मुखसू-प) रूपतेजको समयसंग पनि दाजिर हेरौं, जुन पूर्णतया सान्दर्भिक हुनेछ।

मुस्ताङ दरबारमा सुनको अक्षरले लेखिएको सटा अष्टसहस्रिकाप्रज्ञापारमिता छ। उक्त ग्रन्थको गाता चाँदीको पाताले मनेको छ। त्यस गाताको दायाँ हेउमा शाक्यमुनि र बाया

क्रेउमा मणिपुञ्जालोकेश्वरका स-साना मूर्तिहरू अंकित हुन्। गाताको बीच भागमा उक्त ग्रन्थको शीर्षकको "गर्ग-गर-सुकद्-दु" (भारतीय भाषामा) भन्ने भाग जति चाँदीको पातामा सुनकै सग्लो छडबाट तयार पारिएको छ। त्यसको तलपट्टि सोही चाँदीको पातामा यस प्रकारको अभिलेख अंकित छ -

(तिब्बती भाग)

ॐ । अम्बुसिद्धि । अर्द्धरुद्रये स रवमर्द्धसकुलवदेस्तु । गम्भेर
 देवदेवसवदेयोगे देवदेवसुगम्भे । सुवदेर्द्धसकुलसुगम्भे । ववपुत्र
 मवसवदेसुगम्भेसवगम्भे ॥

(ॐ कल्याण सिद्ध होस्। सुवर्णप्रभा प्रज्वलित अक्षरको शरिर (भस्को) ॥ नाम र उपमा (दुवै) द्वारा अति सुन्दर भगवत् मूर्ति (यो) ॥ रूपतेज पिता पुत्र आदि ॥ नेपालका पण्डितहरूको हातको कृपा (कृति) हो ॥)

यस अभिलेखबाट यो अष्टसहस्रिकाप्रज्ञापारमिता रूपतेज पिता पुत्र आदि नेपाली पण्डित-हरूको कृति रहेछ भनेर थाहा पाइन्छ।

उक्त अष्टसहस्रिकाप्रज्ञापारमिताका ग्रन्थकर्ता नेपालका पण्डित रूपतेजकी विषयमा अध्ययन गर्ने क्रममा काठमाडौं उपत्यकाका ऐतिहासिक सामग्रीहरू कैलाशुवा काठमाडौंको विश्व-कर्मा विहारको^{१०} ने.सं. ६३१(१५ १० ई.)को तामापत्रमा रूपतेज पाल नामक व्यक्तिको उल्लेख पाइएको छ (रेग्मो, १९६६, भाग ३ पृ. ६८)।^{११} उक्त तामापत्रमा काठमाडौं महानगर श्रीमत् मन्जुश्री नर^{१२} विहारका शाक्य भिक्षु सन्निपातका श्रीमती, कौरा, बुहारो र नातिहरूले अक्षोभ्यदेवावतार हेल्कका मन्दिर मा^{१३} सुनको कलश र ध्वजा आरोहण गराएको उल्लेख छ (रेग्मो त्यही, भाग ३, पृ. ६८)। यस तामापत्रमा रूपतेज पालको नामोल्लेख छ तापनि "श्री रूपतेज पातेन भार्या, पुत्र, पुत्र सहितेन प्रतिष्ठापित" भनेर "श्री रूपतेज पालस्य भार्या रूपा-लक्ष्मी, जेष्ठात्मज शाक्य भिक्षु श्री अभयज्योति पाल, भार्या पद्मयी, कनिष्ठात्मज शाक्य-भिक्षु श्री भीमपाल भारो, धर्मज्योति पाल भारो स्तेषां सहानुमतेन प्रतिष्ठापित" भनेकोले

उक्त सुवर्ण कलश र भवजा आरोहण गराउने कार्यमा रूपतेज पाल स्वयं संलग्न रहेको देखिदैन। रूपतेज पालका परिवारहरूले बडो गर्वसाथ हामी रूपतेज पालका श्रीमती, हौरा, बुहारी र नाति हौं भनेर आदर पूर्वक उनको नाम लिइएको तर त्यस्ता महान धार्मिक कार्यमा रूपतेज पाल संलग्न रहेको नदेखिएकोले सायद त्यसबेला (१५१० ई.) सम्ममा उनको मृत्यु भइसकेको हुनसक्छ।

मुस्ताङको श्रुति परम्परामा यो अष्टसहस्रिकाप्रज्ञापारमिता ग्रन्थ अमपालको मृत्यु पछि उनकी रानी र हौरा अगोस साङ-पोले लेखाएको भनिन्छ तर उक्त ग्रन्थको करक्याग फेला नपरेको र ग्रन्थमा कतैपनि सम्बद्ध राजाको नाम र ग्रन्थ लेखिएको तिथिमिति अंकित भएको नदेखिएकोले यो श्रुति परम्परा बारे यसै हो भन्न सकिएको छैन।

अमपालको अहिले सम्म पाइएको अन्तिम वर्ष १४४७ ई. र रूपतेजपालको अन्तिम वर्ष १५१० ई. को बीचमा ६३ वर्षको अन्तर पर्दछ।^{२१} अमपालको मृत्यु भएको कति वर्ष पछि उक्त अष्टसहस्रिकाप्रज्ञापारमिता लेखियो, त्यसको कुनै निश्चित तिथिमिति थाहा पाइएको छैन त्यसैले यदि अमपालको मृत्यु भएको १।२ वर्ष भित्रै उक्त ग्रन्थ लेखिएको भए अमपाल र यी रूपतेज पालको समय अलिबन्ति फरक पर्छ^{२२} र १०।१५ वर्ष पछि लेखिएको भए समय केही वर आउने भएकोले मिल्न मिल्न आउँछ^{२३} तर यसरी तानतुन गरेर मिलाउनुको सट्टा कि ता मुस्ताङ दरबारको अष्टसहस्रिकाप्रज्ञापारमिताको ग्रन्थकर्ता रूपतेज अर्को खोज्न पर्दछ, होइन ग्रन्थकर्ता रूपतेज ता विश्वकर्मा विहारको न.सं. ६३१ (१५१० ई.)को तामापत्रमा उल्लेखित शाक्यभिन्दु रूपतेज पाललाई मान्ने हो भने अमपालको मृत्यु पछि उक्त अष्टसहस्रिकाप्रज्ञापारमिता लेखिएको भन्ने श्रुति परम्परालाई शंकास्पद मानेर रूपतेज पालको मिल्दो जुल्दो समय ताका मुस्ताङमा राजा कुन थिए? ती राजाको समयमा रूपतेज पाल मुस्ताङ गएर यस्तो प्रज्ञापारमिता ग्रन्थ लेख्न सक्ने वातावरण थियो थिएन भनेर अध्ययन गर्नु उपयुक्त हुन्छ।^{२४}

धमि गुम्बाको करक्याग अनुसार अगोस साङ-पोका हौरा टशि गोसले १५१२ ई. सम्म राज्य गरेको कुरा माथिनै उल्लेख भइसकेको छ। यसबाट टशि गोस र विश्वकर्मा विहारका यी रूपतेज पाल समकालिक देखिन्छन्।

हुनत अगोस साङ-पोले पनि कग्युर, तेङग्युर (बके-ग्युर, बसतन-ग्युर) र पांच ठूला सक्व लामा (स-सक्व-गोङ-म-लुङ) स्व डोर्जेन् कुङ-गा साङ-पो आदिका उपदेशलता (बके-बुम्) आदि ग्रन्थहरू सुन र चाँदीका मसिले मात्र लेखाएका थिए (चराङ-मोल्ल) तापनि उनका हौरा टशि गोसको पालामा मुस्ताङमा विद्याको ठूलो उन्नति भएको देखिन्छ।

चराङ गुम्बाको मोल्ल अनुसार टशि गोसले उण्त्लो ड-रिर्कोरसुमदेखि गू (पर्वत) को राजधानी माथि सम्म आफ्नो अधीनमा पारेका थिए। यसैगरी उनले भारत, चीन, सबैका मानिस र धेरै किसिमका धनहरू संग्रह गरेका थिए।

टशि गोस्नले डोरमठका चौथा मठाधीश ग्यल्-क्व्स-दम्-प-कुन्-दगे-दबद्-फुयुग् र ग्सेर-म्दोग्-चन् मठका महापण्डित शाक्य-म्होङ्-ल्दन्-डि-मेद्-लेग्स्-पहि-व्लो-गोस् आदि धेरै पण्डित र सिद्धहस्ताई शिर निहुराएर आदर गरेका थिए। विशेषगरी मुस्ताङ् आंस्का भारतका उत्तम भिन्दु, भिन्दु पण्डित लोकतारा आदि धेरै पण्डितहरूको टशिगोस्नले सेवा गरेका थिए। यसका साथै उनले अधि भोटमा पनि अनुवाद नभएका धेरै धार्मिक ग्रन्थहरू मुस्ताङ्मा अनुवाद गर्ने महसुस गरेका थिए।

यसबाट टशि गोस्नको पालामा धेरै भारतीय पण्डितहरू मुस्ताङ् गएको र अधि भोटमा पनि अनुवाद नभएका धार्मिक ग्रन्थहरू मुस्ताङ्मा अनुवाद गरिएको थाहा पाइन्छ।

चराङ् गुम्बाको योत्तमा नेपाली पण्डितहरूको उल्लेख छैन तापनि त्यस भेक तर्फ पहिले देखिनै नेपाली कलाकारहरूको आवत जावत महरहने^{२५} र भारतबाट तिब्बत गएका शान्तरक्षित, पद्मसम्भव, अतिशा दीपंकर आदि भारतीय पण्डितहरू काठमाडौं उपत्यकाको बाटो मएर तिब्बत गस्काले टशि गोस्नको पालामा मुस्ताङ् गएका यो लोकतारा आदि भारतीय पण्डितहरू पनि काठमाडौं उपत्यकाको बाटो मएर मुस्ताङ् जानुका साथै त्यस पण्डित मण्डलीमा रूपतेज पिता पुत्र आदि नेपाली पण्डितहरू पनि संलग्न रहैको हुन सक्छ। यसरी टशि गोस्नको समयमा विश्वकर्मा विहारका यी शाक्य भिन्दु रूपतेज पालले मुस्ताङ् गएर उक्त अष्टसहस्रिकाप्रज्ञापारमिता लेख्न सक्ने प्रशस्त सम्भावना छ।

यसरी १६६३ ई. मा पर्ने पानी-खरायो वर्षालाई समझुव पलवारले ज्यम्पा गुम्बा जीर्णोद्धार गर्दाको पानी-खरायो वर्षा मानेर उक्त गुम्बाको करहयागमा दिइएका तिथिमितिहरूलाई गणना गर्दा मुस्ताङ्का ऐतिहासिक घटनाका माथि तालिकामा दिए अनुसारका तिथिमितिहरू निर्धारित हुन्छन्, जुन तिथिमितिहरूको इतिहासका अरु साक्ष्यहरूसंग पनि राम्ररी तादात्म्य स्थापना भएको छ। अतः मुस्ताङ्को इतिहासको कालक्रम यहीनै ठहर हुन आउँदछ।

७७। | वदेगपेगसपुण्णरेकुलपदेमठमेदत्रसगठदस्यम। मधुक्
मेदसपल्लुरकलल्लुदसकससुमसुद्वदवक्रुदवक्रुदेकल्लुददसपेद। |
देवेगपदेवुगसगठवेरुगुदपदेमसुदसमथेकपदुसगुिअवेरवे
ससुपदेवुगसलल्लुदसकसठिससुददुगवक्रुवक्रुवक्रुदगुददस
पेद। | गुरदेकवदगपेपदुठकमेडेरेशुक्रमपदुवेपथेकसकुल
सुदवठेकससपेदल्लुदसकससुदददकेवदुव। | देवठुवददमपदे
दसुदसगुिक्रमपदुसुलपकुलपेवेसुदवेवुवठेकवठुसकसदगुवक्रुस
वठे। | दसगसुमसदसकुससुदगुिदेवेददेमसुदेसुददुवक्रुल्लुगस
गुिमुकसमधरसुवप। | ठवेयकदेवेवेकपेसदुसगठिसपदुससु
अवेददुसवसकसदगुवक्रुवठेवु। | गसदवेवदगपेदेक्रमअसुल
अमदपलवउदवेकुलमठेकवल्लुमसकसठिसवक्रुदेकदुग। | केसगुि
कुलपेठेकपेअमगेकवउदवेवुवमसकसठिसवक्रुदेवठे। | कुलपव
ठेकपेठुवेवउदवठवकसवेठिसवक्रुठेवगसुम। | दपल्लुमपठेककु
गठेगल्लुवगवदवेठेठेवठवठेठेठिसवक्रुवक्रुगददसप। | कुगरदप
पदेपुलकवेठेवु। | वेदिसवेदवेकुवगवेदकेककुमेथेसगुिअकेसगुि
कुलपेअमगेकवउदवेकसवेमपदुवेकपदेवदुददवसगुिअवेकप
अवेवमेदेवददुवअठेवसमगुवदपलववम। | अमठेकवपुवपदे

- १) वक्रुद
- २) मेडेरेक्रमपदुवेपथे

ॐ॥ यवयुंश्रीम् । श्रुतक्रुणवदेवसुवपरेवेदरकेदक्रुणवपवु...
 वदेश्रुतदद । श्रुतश्रुयवददसरेसदपवददल्लुवपदेवकसगु
 श्रुवमईसपेद । क्रुववेवेरेवपकेदेवश्रुवपददवउसपदु...
 मसवक्रुणपदे... कसदुसश्रुसपपदुगाय । वसुवश्रुददमप...
 रेवकेववउदयो । क्वयवश्रुवश्रुदददश्रुगमिवपसकेव... क्रुण
 वसमदेवदुमकसल्लुववसुवपदेवेरेकेदगुवदगवउदवेसवस
 श्रुवपदेवपकमसगुववसगुपदुसमदेवपवसुवपदेवश्रुवस...
 रदेवश्रुदगुवकमसगुवसदेवकमसगुवेद । दगेरेदुवश्रुवश्रुवगव
 ववश्रुववउसपयुवरेददुवकसपवश्रुवकतेवसुवदुदवोस
 पेद । श्रुदपवयवकेकेसगुक्रुणपयवयुवसुकेवसुवपदद ।
 रवेरेवदवसकमसरेवेश्रुदेवगेवेवववगेदपदेवश्रुय । दपव
 वुवमकेवश्रुवश्रुवगवववववववववववववववववववववववववववववव
 मईददेवयवकेकेसगुक्रुणपयवेवसुववगेदववदवेद ॥ ॥

३) क्रुणपवउवदेवश्रुय ।

४) क्रुणपवेवसुववगेदववदवेद ।

पादटिप्पणी

१. गुम्बाको निर्माण सम्बन्धो विवरण
२. ऐतिहासिक वृत्तान्त
३. कुनै कुनै कागज पत्रमा रब-व्युद्ध चक्रको संख्या र लौ दुवै लेखिने हुनाले त्यसलाई अरु सम्बन्धमा बदल्न गाह्रो हुँदा तर यहाँ लौ मात्र लेखिएकोले यसरी अरु तिथिमितिसंगको सापेक्षाबाट यसको तिथि निर्धारण गर्न परेको हो।
४. ज्यम्पा गुम्बाको करक्यागमा उल्लेखित शाक्यमुनिको जन्म वर्ष र सक्यपा सम्प्रदायमा कालचक्रको प्रवेश वर्षले प्रचलित मत अनुसारको तिथिमितिसंग अचम्मसित धेरै वर्षको फरक देखाउँछ, अतः कुन पद्धतिबाट के को आधारमा यस्तो गणना गरिएको हो र कसरी यसमा यस्तो फरक आयो यो कुरा पत्ता लगाउन बाँकीने भएकाले यस लेखमा यी दुइ घटनाको तिथिलाई चर्चा गरिएको छैन।
५. अहिले आएर प्रोड-चन गम्पोको जन्म ५६६ ई. मा र मृत्यु ८२ वर्षको उमेरमा ६५० ई. मा भएको थाहा पाइएको छ। यसैगरी प्रोड-चन गम्पो २१ वर्षको हुँदा ५८६ ई. मा भृकुटीसंग उनको विवाह भएको देखिएको छ। यसवारे कुट्टे निबन्धमा चर्चा गरिने छ।
६. राहुल सांकृत्यायनले प्रोड-चन गम्पोलाई ८२ वर्षको उमेर (६८८ ई.) मा मृत्यु भएको मानेका छन् (सांकृत्यायन, त्यही, पृ. ६) तर ६१७ ई.मा जन्मेको मान्छे ८२ वर्षको उमेरमा मरेतापनि ६८८ ई.मा नभई ६६६ ई.मा मर्नुपर्ने हो। पुनश्च: प्रोड-चन गम्पोको समाधि ६५० ई.मा बनेको मानिएको छ (टुचि, त्यही, पृ. २०८)। ठुलु स्नाल्सवाट पनि यही समयमा प्रोड-चन गम्पोको मृत्यु भएको देखिन्छ (रौरिक, १९७६, पृ. ४६)। अतः यी कुराहरूको आधारमा राहुल सांकृत्यायनले दिएको प्रोड-चन गम्पोको मृत्यु वर्ष (६८८ ई.) अमिल्दो देखिन्छ।
७. टुचि र स्नेलग्राव स्व रिचार्डसनले के को आधारमा ठिरोङ देचनको जन्म स्व राज्य वर्ष तोके त्यसको श्रोत थाहा पाउन सकिएको छैन तर राहुल सांकृत्यायनले भने ठिरोङ देचनको जन्म वर्षलाई एक रब-व्युद्ध वर ल्याएको देखिन्छ। सायद भारतको ओडन्त-पुरी विहार र तिब्बतको साम्बे (बस्म-यस) गुम्बाको निर्माण वर्षको आधारमा उनले

ठिरोङ देवनको जन्म वर्षलाई एक रब्-व्युद् वर ल्यास्को हुन सक्छ। राहुल सांकृत्यायनले ८२३ ई. मा साम्ये गुम्बा बनेको मानेका छन् (सांकृत्यायन, त्यही पृ. १४)। पालवंशी राजा धर्मपालको राज्यकालको आधारमा उनले यो मिति निर्धारण गरेको देखिन्छ। किनभने तिब्बतको साम्ये गुम्बा भारतको ओडन्तपुरी बिहारको नमूना अनुसार बनास्को र राहुल सांकृत्यायनले ओडन्तपुरी विहार धर्मपालले बनास्को मान्नुका साथै ७६६ ई. देखि ८०६ ई. सम्म उनको राज्यकाल सकारेका छन् (सांकृत्यायन, त्यही, पृ. १४)। यसरी धर्मपालको यस राज्यकालसंगको सापेक्षाताबाट राहुल सांकृत्यायनले साम्ये गुम्बाको निर्माण वर्षलाई धेरै वर ल्यास्को देखिन्छ तर दिनेशचन्द्र मट्टचार्यले धर्मपालको राज्यकाल ७४४ ई. -८०० ई. मानेकोले (सांकृत्यायन, त्यही, पृ. १४) यसबाट राहुल सांकृत्यायनले सकारेको धर्मपालको राज्यकालको खण्डन हुन्छ, यसका साथै तारानाथका अनुसार ओडन्तपुरी विहार धर्मपालले बनास्को नभई उनका बाबु गौपाल अथवा देवपालको समयमा बनेको हुनाले (लामा, १६७१, पृ. ११०-१११) धर्मपालले ओडन्तपुरी विहार बनास्को भन्ने राहुल सांकृत्यायनको विचार पनि मिलेन। अर्को कुरा राहुल सांकृत्यायनले साम्ये गुम्बा बनेको वर्ष पानी-खरायो (७६३ ई.) हुनुपर्नेमा गल्तीले आगो-खरायो वर्ष लेखिस्को भनेका छन् तर साम्ये गुम्बा बनाउन थालिस्को वर्ष भने उनले ७६३ ई. भन्दा एक रब्-व्युद् पछि ८२३ ई. मानेका छन्। तिब्बती पात्रोमा १६८६ ई. भन्दा १२३४ वर्ष पहिले फलाम-खरायो वर्षमा साम्ये गुम्बा बनेको उल्लेख छ (बाँद-लुजाङ्ग, त्यही, पृ. २)। त्यसलाई रब्-व्युद् अनुसार गणना गर्दा (७५१ ई.) आउँछ। यसरी तिब्बती पात्रो अनुसार साम्ये गुम्बा बनेको वर्ष (७५१ ई.) र राहुल सांकृत्यायनले सकारेको साम्ये गुम्बा बनेको वर्ष (८२३ ई.) को बीच ७२ वर्षको अन्तर पर्न आयो। राहुल सांकृत्यायनले पानी-खरायो वर्षमा साम्ये गुम्बा बनास्को मानेका छन् तर तिब्बती पात्रो अनुसार फलाम-खरायो वर्षमा साम्ये गुम्बा बनेको देखिन्छ। पानी-खरायो वर्ष चाहिँ फलाम-खरायो वर्ष भन्दा ठीक १२ वर्ष पछि आउँछ। त्यसैले राहुलको गणना तिब्बती पात्रो अनुसारको गणनासंग १२ वर्ष फरक परेको र उनले साम्ये गुम्बाको निर्माण वर्षलाई एक रब्-व्युद् अथवा ६० वर्ष वर ल्यास्कोले तिब्बती पात्रोको गणनाबाट आस्को मिति (७५१ ई.) र उनले प्रस्तुत गरेको मिति (८२३ ई.) मा ७२ वर्षको अन्तर आस्को हो तर राहुल सांकृत्यायनले भने जस्तरी साम्ये गुम्बाको निर्माण वर्षलाई एक रब्-व्युद् वर ल्याउन नपर्ने भए पछि एक रब्-व्युद्को ६० वर्ष र फलाम-खरायो वर्ष स्वं पानी-खरायो वर्ष बोचको अन्तर १२ वर्ष गरी सो ७२ वर्षलाई ८२३ ई. मा घटाउँदा तिब्बती पात्रोको गणना अनुसारको मिति (७५१ ई.) संग मिल्न आउँछ।

यसरी राहुल सांकृत्यायनले धर्मपालको राज्यकाल र साम्ये गुम्बाको निर्माण वर्षको आधारमा ठिरोङ देवनको जन्म वर्षलाई एक रब्-व्युद् वर ल्यास्को तर उनले

सकारको तिथिमितिहरू नमितेकोले उनको विचार अनुसार ठिरोङ देवनको जन्म वर्ष एक रब्-व्युङ् वर ल्याउन नपर्ने हुंदा ७६० मा एक रब्-व्युङ् अथवा ६० वर्ष घटाए पछि ७३० ई. मा ठिरोङ देवन जन्मेको देखिन्छ।

८. जुसेप टुचि, राहुल सांकृत्यायन र शरतचन्द्र दासले पद्मसम्भव तिब्बत पुगेको वर्ष उल्लेख गरेको देखिस्को हैन। डि.सल. स्नेलग्रोव र स्व. ई. रिचार्डसनले प्रस्तुत गरेको पद्मसम्भव तिब्बत पुगेको वर्ष (७७६ ई.) पनि तिब्बती पात्रा अनुसारको गणनासंग मिल्दैन।

९. स्ल.ए. वाडेलले ग्रीड-चन गम्पोको जन्म वर्ष नदिस्को कुरा माथिने उल्लेख महसुसको छ। शरतचन्द्र दासका अनुसार तिब्बतो इतिहासकारहरूले ग्रीड-चन गम्पोको इदमित्थ जन्म मिति दिन सकेका हैन तर उनोहरूले दिस्का ग्रीड-चन गम्पोको जन्म मिति ६०० ई. देखि ६१७ ई. भित्र पर्दछन् (दास, उही, पृ. ३२)। व्हाइट स्नात्समा पनि आगो-गोर्लु वर्ष (६१७ ई.) मा ग्रीड-चन गम्पो जन्मेको उल्लेख छ (क्योए फेल, १९७८, पृ. १३)। ज्यम्पा गुम्बाको करक्यागबाट पनि ग्रीड-चन गम्पोको जन्म ६१६ ई. मा भएको देखियो। यो तिथिको (६१६ ई.) तिब्बतो पात्रो अनुसारको तिथि (६२६ ई.) संग १३ वर्षको फरक देखिस्तापनि ग्रीड-चन गम्पोको जन्म ६२६ई.मानभई ६१६-६१७ ई. मा भएको कुरा वढी विश्वासनीय देखिन्छ।

१०. राहुल सांकृत्यायनले दिस्को तिथिलाई संशोधन गरेर गणना गर्दा आस्को तिथि।

११. मिसेल पिसेलले पनि अमपालको समय १३८० ई. देखि १४५० ई. सम्म मानेका छन् (पिसेल, १९६८, पृ. २२८)।

१२. डेमिड पाउल ज्याकसनले टशि गोस्नको मृत्यु १४७६ ई. मा भएको मानेका छन् तर वास्तवमा टशि गोस्नले १५१२ ई. सम्म राज्य गरेको देखिन्छ। घमि गुम्बाको करक्याग अनुसार उक्त गुम्बा राजा टशि गोस्न र लामा नम्ख पाल्देन (नम्-मुख-दपलु-लुदन्) ले पानी-बांदर वर्षमा बनास्को देखिन्छ। रब्-व्युङ् अनुसार गणना गर्दा १४५२ ई. र त्यस्को ६० वर्ष पछि १५१२ ई. मा पानी-बांदर वर्ष पर्दछ। १४५२ ई. चाहिं अगोस्न साङ-पोको राज्यकाल भित्रपने भएकोले टशि गोस्नले घमि गुम्बा बनास्को पानी-बांदर वर्ष १४५२ ई. को नभएर पक्कै पनि १५१२ ई. मा पर्ने पानी-बांदर वर्ष हुनुपर्दछ भन्ने देखिन्छ।

१३. उपरोक्त विद्वानहरूले मुस्ताङ-मा ङोकेन कुङ-गा साङ-पोको तीन पटक आगमन भएको

मानेका ह्नु तर चराङ् गुम्बाको च्याह्निग (बच्-यिग्) र बैम ह्याग (बैम्स-ह्यग्) मा डोह्नु कुङ्गा साङ् पोलाई पांच पटक सम्म मुस्ताङ् निम्त्यास्को उल्लेख ह्। यस्को तिथिमिति भने उक्त श्रोतबाट थाहा पाउन सकिस्को हैन।

१४. ज्याकसनले फुन्-ह्योग्-बुग्-ग्यन्-नोर-बुलाई नौरजिन वाङ्-मोका पति मानेका ह्नु (ज्याकसन, १९७८, पृ. २२२)। घमि गुम्बाको कर-ह्याग् अनुसार राजा तेन्जिङ् वाङ्-ग्याल (ब्सतन्-जिन्-द्वङ्-ग्यल्) ले काठ-बाघ वर्ष (१७३४ ई.) मा घमि दरबार खं मणि खोर्लो बनाउन लगास्को र रानी नौरजिन वाङ्-मोले घमि दरबारको सेर खाङ् (सुवर्ण मूर्ति कक्ष) मा रहेका धातुका धेरै मूर्तिहरू बनाउन लगास्को देखिन्छ। यसरी चराङ् दरबारको मणि खोर्लोको करह्यागमा तेन्जिङ् वाङ्-ग्यालले काठ-बाघ वर्ष (१७३४ ई.) भित्र उक्त मणि खोर्लो बनास्को उल्लेख ह्।

१५. तिब्बती शब्द कोशमा मोन शब्दलाई किरात र हिमालयको काठमा रहने जाति भनेर अर्थ गरिस्को ह् (दास, १९७६, पृ. ६७६)। थकालीहरूले आफु मन्दा दक्षिण तिर वसोवास गर्ने जातिलाई मोन मन्दह्नु। (मिन्डिङ् र गौचन, १९७७, पृ. १००)। गुरुङ्-हरूले चाहिं खस, बाहुनलाई म्है, प्हु र नेणाली भाषालाई म्हों क्युङ् अथवा प्हु क्युङ् मन्दह्नु। गुरुङ् भाषाको यो म्है अथवा म्हों शब्द तिब्बती भाषाको मोन र प्हु चाहिं तिब्बती गुरुको अपभ्रंश रूप हो। नेणाली भाषालाई आजमोलि पनि गाउँ घर तिर खस कुरा भनिन्छ। अतः गुरुङ् भाषाको म्हों शब्दको अर्थको आधारमा यहाँ मोन शब्दलाई खस भनेर अर्थ गरिस्को हो।

१६. डेविड पाउल ज्याकसनले ढु (गु) लाई पर्वत राज्य मानेका ह्नु (ज्याकसन, उही, पृ. ३१२) पर्वतलाई तिब्बती भाषामा किन गु मन्थो भनेर गु शब्दको अर्थ कोट्याउँदै जाँदा तिब्बती भाषामा कुङ्गा अथवा पोतलाई गु र पोतलक अथवा पोतललाई गु-जिन् भनेको पाइयो (दास, १९७६, पृ. २४५-४६)। अवलोकितेश्वरको निवास स्थान भएको पर्वत र ल्हासामा दलाई लामाको निवास स्थान भएको पर्वतलाई पोतल भनिन्छ। सायद पोतल, पर्वत यही पर्यायबाट पर्वत राज्यलाई तिब्बती भाषामा गु-जिन् भनेको र कालान्तरमा गु मात्र भएको हुन सक्छ, जसरी पुरानो यम्बु (काठमाडौं) शब्दलाई आज-कल यं मात्र भनिन्छ।

१७. यो विहार काठमाडौंको ऊँ बहाल टोलमा पर्दछ। यस्को संस्कृत नाम मन्जुश्री नक महाविहार र प्रचलित नाम चाहिं विश्वकर्मा महाविहार हो। नेवारी भाषामा यस विहारलाई विक्रमा बहा भनिन्छ।

१८. काठमाडौंको मीमनमी (मीमननी) वहालको नै.सं. ६१६ (१४६५ ई.)को तामापत्र र नक्वहिलको नै.सं. ६४६ (१५२८ ई.)को तामापत्रमा पनि रूपसिंह पालको उल्लेख आस्को छ (रेग्मी, त्यही, भाग ३, पृ. ६२ र भाग ४, पृ. २) । यी रूपसिंह पाल र रूपतेज पाल सउटे व्यक्ति हो कि होइन? यस विषयमा ह्यानविनगर्न वांकीने छ। यदि यी दुई रूपसिंह पाल र रूपतेज पाल सउटे व्यक्ति ठहरिस्तापनि यिनीहरू एकैसमयका हुनाले यसबाट अहिले यस लेखमा निर्धारण गर्न खोजिस्को मुस्ताङको ऐतिहासिक कालक्रममा विशेष अन्तर आउंदैन।
१९. यसको शुद्ध पाठ मूलाबाट मिडाएर इतिहासकार श्री धनवज्र वज्राचार्यज्यूले पढ्नु मस्को हो।
२०. यस विहारको गर्भ गृहमा अज्ञाभ्य बुद्ध र आगममा हेरूक स्थापना गरिस्को छ।
२१. १४४० ई. मा अमपालले मुस्ताङ दरबार बनास्कोले त्यसबेला उनले शासन चलाइरहेको र १४४७ ई. मा उनका छोरा अगोस साङ्गोले ज्यम्पा गुम्बा बनास्कोले त्यसबेला सम्म अमपालको मृत्यु भई अगोस साङ्गो राजा भइसकेको देखिन्छ।
२२. रूपतेजले उक्त अष्टसहस्रिकाप्रज्ञापारमिता ग्रन्थ तयार पार्दा उनलाई उनका छोराते साथ दिस्का थिए। अतः त्यसबेला उनका छोरा समर्थवान् स्वं कम्तिमा पनि २५ वर्षको हुनुपर्दछ। रूपतेज २० वर्षको हुँदा उनको छोरा जन्मेको मस्तापनि छोरा २५ वर्ष पुग्दा उनी ४५ वर्षका हुन्छन्। यसरी १४४७ ई. मा ४५ वर्ष पुगेका रूपतेज १५१० ई. सम्म वाचिका मर त्यसबेला उनी १०८ वर्षका हुन्थे। १५१० ई. सम्म रूपतेजका श्रीमती जीवित मस्कोले उनी आफूना पति मन्दा ५ वर्ष कान्छी मस्तापनि माथिको हिसाव अनुसार १५१० ई. मा उनी १०३ वर्षकी हुन्छन्, जुन कुराहरू प्रायः असम्भव देखिन्छन्।
२३. अमपाल १३८७ ई. मा जन्मेकाले १४४७ ई. मा मृत्यु हुँदा उनी ६० वर्षका देखिन्छन्। अमपालकी रानी पनि उही उमेरको हुन सक्छ। अतः अफै २५।३० वर्ष सम्म बाँच्न सक्ने उनको उमेर छ। त्यसैले अमपालको मृत्यु मस्को १०।१५ वर्ष पछि पनि उक्त ग्रन्थ लेखिन नसक्ने होइन।
२४. अमपालको मृत्यु समयलाई १४४७ ई. मन्दा ६० वर्ष वर ल्यायो भने १५०७ ई. मा अमपाल मरेको हुने हुनाले उनको समय रूपतेज पालको समय (१५१० ई.)संग द्योम्म मिल्ने थियो तर मुस्ताङको उपरोक्त कालक्रम भोट, नेपाल र लद्दाख सबैतिरको कालक्रमसंग राम्ररी मेल खाने देखिसकेकोले त्यस कालक्रमलाई बिगारेर अमपालको मृत्यु समयलाई ६० वर्ष वर ल्याउनु इतिहास सम्मत हुँदैन।

२५. ईस्वी सधारौ शताब्दीमा खोर-रैले स्थापना गरेको खोजरनाथ गुम्बामा रहेका मन्जुश्री, पद्मपाणी र वज्रपाणिका चाँदीका मूर्तिहरू नेपाली कलाकार अश्वधर्म र काश्मिरी वडकुलले बनाएका थिए (टुचि, १९५६, पृ. ६१-६२)। तेई शताब्दी ताका ललितपुरका विजितसिंह नामक कलाकारले डोल्पाको निहसल नामक स्थानमा रहेको शाक्य धुवा गुम्बामा गरर धेरै धातुका मूर्तिहरू बनाएका थिए (शाक्य, वि.सं. २०२१ पृ. ६३)। यसैगरी मुस्ताङको ज्यम्पा गुम्बामा रहेको वज्रधातुमण्डलको भित्ति चित्र देवानन्द (ल्ह-दगे) नामक नेपाली (बल्-पौ) कलाकारको कृति हो मन्ने थाहा पाइएको छ।

सन्दर्भ ग्रन्थहरू

योगी, नरहरिनाथ, वि.सं. २०२२ इतिहास प्रकाशमा सन्धिपत्र संग्रह, भाग १, काठमाडौं: इतिहास प्रकाश संघ।

लामा, तारानाथ, १९७१ भारतमें बौद्ध धर्मका इतिहास, पटना: काशी प्रसाद जायसवाल शोध संस्थान।

वज्राचार्य, घनवज्र र श्रेष्ठ, टेक वहादुर, वि.सं. २०३२ नुवाकोटको ऐतिहासिक रूपरेखा, काठमाडौं: ने.ए.अ.सं.; त्रि.वि.।

शाक्य, हेमराज, वि.सं. २०२१ "पूज्य गुरु घर्मादित्य घर्माचार्यजु नाप बौद्धकला अनुसन्धान" सितु, वर्ष १, अङ्क ३, पृ. ४६-१०२।

श्रेष्ठ, टेक वहादुर, १९७६. पर्वतका केही तामापत्र, *Contributions to Nepalese Studies*, Vol. 3. No. 2, pp. 70-82.

सांकृत्यायन, राहुल, १९७६ तिब्बतमे बौद्ध धर्म, द्वितीय संस्करण इलाहाबाद: किताब महल।

(जातव्य: यस लेखमा प्रस्तुत गरिएका तिब्बती हरफहरू श्री वाङ्-दी लामाले लेखिदिनुमस्को हो -- लेखक)

REFERENCES

- Bod-ljoñs-mi-dmañs-dpe-skrun-khañ., 1986. *Biñ-yin-shes-pa-'byun-ba-bshi-ldan-me-pho-tag-gi-Lo-tho*.
- Choephel, Gedun., 1978. *The White Annals*. Trans. Samten Norboo. Dharamsala: Library of Tibetan Works & Archives.
- Das, Sarat Chandra., 1979. *A Tibetan-English Dictionary*. Delhi: Motilal Banarsidass.
- 1970. *Contributions On The Religion And History of Tibet*. New Delhi: Manjusri Publishing House.
- Francke, A.H., 1972. *Antiquities of Indian Tibet*. Part II. New Delhi: S. Chand and Co. (Pvt. Ltd.).
- Jackson, David Paul., 1979. *The Mollas: Historical Speeches From Lo Mustang*. A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts, University of Washington.
- 1978. "Notes on the History of Serib, and Near by Places in the Upper Kali Gandaki," *Kailash*, Vol. VI, No. 3, pp. 195-227.
- Peissel, Michel., 1968. *Mustang A Lost Tibetan Kingdom*. London: Collins and Harvill Press.
- Regmi, D.R., 1966. *Medieval Nepal*. Part III, First Edition, Calcutta: Firma K.L. Mukhopadhyay.
- 1966. *Medieval Nepal*. Part IV, First Edition, Kathmandu: D.R. Regmi.
- Roerich, G.N., 1979. *The Blue Annals*. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Snellgrove, D.L., 1961. *Himalayan Pilgrimage*. Oxford: Bruno Cassirer (Publishers) Ltd.
- Snellgrove, D.L. and Richardson, H.E., 1968. *A Cultural History of Tibet*. London: George Weidenfeld and Nicolson Ltd.
- Tucci, Giuseppe., 1956. *Preliminary Report On Two Scientific Expedition In Nepal*. Rome: Is. M.E.O.
- 1973. *Transhimalaya*. Trans. from the French by James Hogarth. Delhi: Vikas Publishing House, Pvt. Ltd.
- Vinding, Michael and Gauchan, Surendra., 1977. "The History of the Thakali according to the Thakali Tradition", *Kailash*, Vol. V., No. 2. pp. 97-184.
- Waddell, L.A., 1974. *Buddhism and Lamaism of Tibet*. New Delhi: Heritage Publishers.